

28: ആധ്യാത്മികത കച്ചവടച്ചരക്കാവുമ്പോൾ

ഹിന്ദുമതം, വേദാന്തം, യോഗോദ്യാസം മുതലായവയെസ്സംബന്ധിച്ചു ആധികാരികമായ അറിവുള്ളവർ, അവയെപ്പറ്റി അത്രയും അറിവില്ലാത്തവർക്കിടയിൽ ഈ വിഷയങ്ങൾ ശരിയായ വിധത്തിൽ പ്രചരിപ്പിക്കുന്നതിൽ തെറ്റൊന്നുമില്ല. ഇങ്ങനെ പ്രചരിപ്പിക്കുന്നത് ഇന്ത്യയ്ക്കകത്തോ വിദേശത്തോ ആവാം. ഹിന്ദുമതത്തെപ്പറ്റി അമേരിക്കയിൽ വിവേകാനന്ദസ്വാമികൾ ചെയ്ത പ്രസംഗങ്ങൾ, പ്രാചീന ഭാരതീയസംസ്കാരത്തെപ്പറ്റി ലോകത്തിലെങ്ങും വ്യാപകമായ മതിപ്പ് ഉളവാക്കുവാൻ ഉതകുകയുണ്ടായി. രാമകൃഷ്ണമിഷൻപോലെയുള്ള സ്ഥാപനങ്ങൾ പല വിദേശരാജ്യങ്ങളിലും ചെയ്തുവരുന്ന സംയത്വം സ്ഥിരവുമായ വേദാന്ത പ്രചാരണം ആ രാജ്യങ്ങളിലുള്ള ജിജ്ഞാസുക്കൾക്ക് വളരെയധികം പ്രയോജനപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അവരുടെ സംഖ്യ കുറവായിരിക്കാം. അയിരും മനുഷ്യരിൽ ഒരാൾക്കേ ആധ്യാത്മികകാര്യങ്ങളിൽ താൽപര്യം കാണൂ; താൽപര്യമുള്ള ആയിരമാളുകളിൽ ഒരാൾക്കേ ഈശ്വരസാക്ഷാത്കാരം ലഭിക്കുകയുള്ളൂ എന്ന അർത്ഥത്തിലുള്ള ഭഗവദ്ഗീതാപദ്യം ഇവിടെ ഓർക്കാവുന്നതാണ്. വേദാന്തമെന്ന തത്ത്വചിന്താസരണിയെപ്പറ്റി പറഞ്ഞത് ആരാധനാരൂപമോ, ആചാരപ്രധാനമോ ആയ മതത്തിനും, കായിക-മാനസിക-വ്യായാമരൂപമായ യോഗോദ്യാസത്തിനും പ്രസക്തം തന്നെ.

പക്ഷേ, ഹിന്ദുമതം തത്ത്വചിന്ത, യോഗോദ്യാസം മുതലായവയെ ലാഭ്യമായിട്ടോ കച്ചവടച്ചരക്കാക്കി മാറ്റുമ്പോഴോ? ഈ വിഷയങ്ങളെപ്പറ്റി ഉപരിപ്പവമായ ജ്ഞാനംമാത്രം സമ്പാദിച്ച ചിലർ, മറ്റൊരാളിൽ പണവും പ്രത്യാപവും ആർജ്ജിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി, ഇന്ത്യയുടെ പൗരണീകസംസ്കാരത്തിന്റെ ഈ ഘടകങ്ങളെ ഉപകരണങ്ങളാക്കുമ്പോഴോ? അപ്പോൾ മതത്തിനും തത്ത്വചിന്തയ്ക്കും യോഗോദ്യാസത്തിനുമെല്ലാം നിരംകെട്ടുപോകുന്നു; മതത്തിന്റെപേരിൽ അന്ധവിശ്വാസങ്ങളും ഭ്രഷ്ടാചാരങ്ങളും, തത്ത്വചിന്തയുടെപേരിൽ അസംബന്ധങ്ങളും, യോഗോദ്യാസത്തിന്റെ പേരിൽ ഇന്ദ്രജാലവും പ്രചരിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു; പ്രചാരണം നടക്കുന്ന വിദേശരാജ്യത്തിലെ ശ്രദ്ധാലുക്കളായ സാധാരണജനങ്ങൾക്കിടയിൽ കനത്ത നിരാശയും, ഈ പ്രചാരണത്തിന്റെ ഉറവിടമെന്നു കരുതപ്പെടുന്ന ഇന്ത്യയോടു് അവർക്ക് കഠിനമായ അവജ്ഞയും ഉളവാകുന്നതിന് ഇതുമൂലം ഇടവരികയുംചെയ്യുന്നു.

വിദേശങ്ങളിൽ 'അതീന്ദ്രിയധ്യാനം' പ്രചരിപ്പിക്കുകവഴി പ്രസിദ്ധിയാർജ്ജിച്ച ഒരാളാണ് മഹർഷി മഹേശ് യോഗി. ധ്യാനയോഗത്തിലൂടെ സാധകൻ കൈവരുന്ന മനസ്വാസ്ഥ്യത്തെപ്പറ്റിയാണ് അദ്ദേഹം പറയുന്നതെങ്കിൽ, അതു നമുക്കു മനസ്സിലാക്കാവുന്നതേയുള്ളൂ. എന്നാൽ, അതിനപ്പുറത്തു്, അതീന്ദ്രിയധ്യാനാവസ്ഥയിൽ ജനങ്ങൾ ആകാശത്തി

ലൂടെ പറക്കുന്നതായി അദ്ദേഹം അവകാശപ്പെട്ടാൽ, ഈ അവകാശവാദത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച് വിഴുങ്ങുവാൻ വളരെയധികം പേർ തയ്യാറായേക്കുകയില്ല. മാത്രമല്ല, ഇന്ത്യയുടെ ആധ്യാത്മികസാധനയുടെ ഒരു പ്രമുഖ ഘടകമായ പാതഞ്ജലിയോഗദർശനത്തെപ്പറ്റി അവിശ്വാസം വളർത്തുന്നതിന് ഈ അവകാശവാദം കാരണമാവുകയും ചെയ്യും.

ഇതും കടന്ന്, 'ശക്തവും മാതൃകാപരവും കഴപ്പുണ്ടളിൽനിന്നു തികച്ചും സ്വതന്ത്രവുമായ ഒരു രാജ്യമായി മാറാനുള്ള 'അജയ്യഭാരതയോജനദേശീയ യജ്ഞപരീക്ഷണങ്ങളെപ്പറ്റി, എല്ലാ പന്ത്രണ്ടിലും ധാരാളം പണം ചെലവാക്കി പരസ്യങ്ങൾ നൽകപ്പെട്ടുതുടങ്ങുമ്പോൾ, ഈ കമ്പത്തെപ്പറ്റി ഗൗരവമായിത്തന്നെ ചിന്തിക്കേണ്ടിവരുന്നു.

ഇന്ത്യയെ അജയ്യമാക്കുന്നതിനും, ആ അജയ്യത എക്കാലവും നിലനിറുത്തുന്നതിനും, വേദസംബന്ധവും യോഗസംബന്ധവുമായ അറിവുകളെ സംയോജിപ്പിച്ചുകൊണ്ട് ഇന്ത്യയുടെ ആത്മീയവും ദൈവികവും ഭൗതികവുമായ എല്ലാ ഭാവങ്ങളും ഉത്തേജിപ്പിക്കുകയാണു വേണ്ടതെന്ന് മഹർഷി കരുതുന്നു.

കൊള്ളാം. നല്ല കാര്യം. പക്ഷേ, ഇങ്ങനെ ഉത്തേജിപ്പിക്കുന്നതിന്, മഹർഷി നിർദ്ദേശിക്കുന്ന മാർഗം എന്താണ്? ദേശീയസുരക്ഷിതത്വത്തിനുതകുന്ന വേദങ്ങളും സ്കോത്രങ്ങളും അറിയാവുന്ന, ആധ്യാത്മിക തത്ത്വങ്ങളാകുന്ന ആയുധങ്ങളെക്കുറിച്ച് സമഗ്രമായ ജ്ഞാനമുള്ള ആളുകൾ അവരുടെ അത്തരം അറിവുകളോ അവയടങ്ങിയ പ്രബന്ധങ്ങളോ മഹർഷിക്കു അയച്ചുകൊടുക്കണം. വേദസാഹിത്യത്തിലെ വിജയത്തിന്റെ തത്ത്വങ്ങളും ദേശീയസുരക്ഷിതത്വവും, ആധ്യാത്മികശാസ്ത്രത്തിന്റെ ആയുധങ്ങളും കോപ്പുകളും, സ്കോത്രങ്ങളുടെ ഉപയോഗം, സിദ്ധതന്ത്രങ്ങൾ എന്നീ വിഷയങ്ങളെക്കുറിച്ചായിരിക്കണം പ്രബന്ധങ്ങൾ (ഇതാണ് ഉദ്ദേശ്യമെന്നു തോന്നുന്നു. പരസ്യത്തിലെ വികലമായ വാക്യഘടനയിൽ നിന്ന് യുക്തിസംഗതമായ ഭരതം ഉഴിയിച്ചെടുക്കുക വിഷമമാണ്). മേല്പറഞ്ഞ തരത്തിലുള്ള ഏറ്റവും നല്ല ലേഖനത്തിന്റെ കർത്താവിന് അയ്യായിരം രൂപ സമ്മാനം നൽകും!

അയ്യായിരം രൂപയ്ക്ക് സ്ഥിരമായ ദേശീയസുരക്ഷിതത്വം! സംഗതി ലാഭമല്ലേ? കച്ചവടം ഇതിലേറെ മെച്ചമാവാൻണ്ടോ?

പഞ്ചാബിൽ ആളിപ്പടർന്ന നാശോന്മുഖമായ തീയിൽനിന്ന് ദൽഹിയെ രക്ഷിച്ചത്, ദൽഹിയിലെ മഹർഷി വേദവിജ്ഞാൻ വിദ്യാപീഠത്തിൽ ഏകദേശം 1500 വിദ്യാർത്ഥികൾ കൂട്ടായി നടത്തുന്ന ഭാവതീതധ്യാനത്തിൽനിന്ന് അന്തരീക്ഷത്തിലെത്തിയ സത്യാഗ്രഹശക്തിയാണെന്ന് ഈ പരസ്യത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ചുരുക്കത്തിൽ ദൽഹിയിലെ ലഹള അമർച്ചചെയ്തത്, പട്ടാളമല്ല, മഹർഷിയാണ്.

'കൂട്ടായ ഭാവതീതധ്യാനത്തിന്റെ സങ്കല്പിക്കാനാവാത്തതും എന്നാൽ, വ്യക്തവുമായ ശക്തി അനവധി രാജ്യങ്ങളിൽ കണ്ടിട്ടുണ്ട്. വെറും മൂന്നുനാല് ആളുകൾക്കകം ഫിലിപ്പൈൻസ് രൂപാന്തരപ്പെട്ട രാഷ്ട്രീയവും സാമ്പത്തികവുമായ പരിതഃസ്ഥിതികൾ അവിടെ മാറി' എന്നു പരസ്യത്തിൽ കാണുന്നു.

ഫിലിപ്പൈൻസിൽ എന്തു സംഭവിച്ചു? അവിടം എങ്ങനെ മാറി? 1984 നവംബർ 19-ലെ 'ന്യൂസ് വീക്ക്' വാരികയിൽ അവരുടെ മനില ലേഖകൻ എഴുതി: (ഫിലിപ്പൈൻസ് ദ്വീപുകളുടെ തലസ്ഥാനമാണ് മനില.)

'ആദ്യം തോന്നിയത് ഫിലിപ്പൈൻസിൽ പുതുതായി വന്നവർ അരക്കിറുക്കിമാരെങ്കിലും നിരപദ്രവികളാണെന്നാണ്. താഴ്ത്തി മുടിവെട്ടിയ, സസ്യക്ഷേണക്കാരായ, വിദേശീയ യുവാക്കളായിരുന്നു

അവർ. ഹോട്ടലുകളിൽ അവർ ധൂപക്കുറി കത്തിച്ചുകൊണ്ടുനടന്നു: ഹോട്ടൽ ബില്ലു് രൊക്കെ പണമായി കൊടുക്കുകയും ചെയ്തു. പിന്നീടു് ഒരു ഇന്ത്യൻ ഗുരുവിന്റെ പിത്രമുള്ള പരസ്യങ്ങളുടെ പ്രളയമായി. പൂർണ്ണമായ ആരോഗ്യവും ആദർശയോഗ്യമായ വിദ്യാഭ്യാസവും കാനറിൽ പറന്നുയരുന്നതിനുള്ള സെമിനാറുകളും ഗുരു വാഗ്ദാനം ചെയ്തു.

'സെപ്റ്റംബറിൽ മഹർഷി മഹേശ് യോഗിയുടെ ശിഷ്യന്മാർ മനിലയിലെ 'ഇന്ത്യ' യൂണിവേഴ്സിറ്റി' വിലയ്ക്കു വാങ്ങാൻ ശ്രമിച്ചു. ദുർഘടഘട്ടത്തിൽപ്പെട്ടു നട്ടംതിരിയുന്ന ഫിലിപ്പൈൻസിനെ മഹർഷിയുടെ ഏകീകൃത ക്ഷേത്ര(യൂണിഫൈഡ് ഫീൽഡ്)സിദ്ധാന്തം ഉപയോഗിച്ചു് രാഷ്ട്രീയവും സാമ്പത്തികവുമായ തകർച്ചയിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുകയായിരുന്നു അവരുടെ ലക്ഷ്യം.'

'ഫിലിപ്പൈൻസിൽ എത്തിയ ആയിരത്തിയിരുന്നൂറ്റ് അതീന്ദ്രിയ ധ്യാനികളിലധികംപേരും അമേരിക്കക്കാരോ യൂറോപ്യന്മാരോ ആയിരുന്നു. ആദ്യം അവരെക്കണ്ട മനിലക്കാർക്കു് രസമാണു തോന്നിയതു്. പക്ഷേ, നാട്ടിലെ ഏറ്റവും വലിയ സർവകലാശാല അവർ വിലയ്ക്കു വാങ്ങാൻ ശ്രമിച്ചപ്പോൾ സംശയങ്ങൾ തലപൊക്കി. മനിലയിലെ കർദ്ദിനാൾ ജൈമെസിൻ പ്രഖ്യാപിച്ചു, 'ഏകീകൃത ക്ഷേത്ര'സിദ്ധാന്തം ക്രിസ്തുമതത്തിനു് കടകവിരുദ്ധമാണെന്നു്. ഫിലിപ്പൈൻസു് ആണെങ്കിൽ പ്രധാനമായും ഒരു റോമൻ കത്തോലിക്കാ രാഷ്ട്രവുമാണു്. ഫിലിപ്പൈൻസിലെ എല്ലാ സ്കൂളുകളും ഫിലിപ്പൈൻകാരുടെ നിയന്ത്രണത്തിലായിരിക്കണമെന്നു് അനുശാസിക്കുന്ന രേണഘടനയ്ക്കു് എതിരാണ് യൂണിവേഴ്സിറ്റി വിലയ്ക്കുവാങ്ങൽ എന്നു് കഴിഞ്ഞയാഴ്ച നീതിന്യായ മന്ത്രാലയം പ്രഖ്യാപിച്ചു.

'ഫിലിപ്പൈൻസിലെ പ്രസിഡണ്ടു് ഫെർഡിനാൻഡു് മാർക്കോസു് ആയിരുന്നു ഈ ധ്യാനക്കാരെ ക്ഷണിച്ചുവരുത്തിയതു്. ബീറ്ററിൽ ഗായകരുടെ ഗുരുവെന്നനിലയിൽ പ്രസിദ്ധി നേടിയ മഹർഷിയുടെ പ്രസ്ഥാനകേന്ദ്രം സ്വീറ്റർലൻഡിലാണു്. അദ്ദേഹത്തിനു് ലോകത്തിലാകെ അമ്പതുലക്ഷം അനുയായികളുണ്ടത്രേ. തന്റെ സംഘത്തിന്റെ ആധ്യാത്മികചൈതന്യം പ്രയോജനപ്പെടുത്താൻ മഹർഷി ലോകനേതാക്കളോടു നിർദ്ദേശിച്ചു. പ്രസിഡണ്ടു് മാർക്കോസും ഭാര്യ ഇമേൽഡിയും മാത്രമാണു് ഈ നിർദ്ദേശം സ്വീകരിച്ചതു്. മാർക്കോസു് മഹർഷിയുടെ അടുത്തു ശിഷ്യന്മാർക്കു സ്വന്തം കൊട്ടാരത്തിൽവെച്ചു് ഒരു വിരുന്നു നൽകി. 'ശാസ്ത്രീയപരീക്ഷണങ്ങളിലൂടെ തെളിയിക്കപ്പെട്ട 'ഏകീകൃത ക്ഷേത്ര'ത്തിന്റെ സങ്കേതത്തെ മാർക്കോസു് പുകഴ്ത്തിപ്പറഞ്ഞു: പകരം 'ഫിലിപ്പൈൻസിൽ ആത്മബോധയുഗത്തിന്റെ സ്ഥാപകപിതാവു്' എന്ന ബിരുദം മാർക്കോസിനു് അവർ കൊടുത്തു. പ്രസിഡണ്ടിന്റെ പത്നി 'എല്ലാ മനുഷ്യർക്കും ശാശ്വതപ്രചോദനവുമായി!'

'ഗുരുവിന്റെ ശിഷ്യർ മനില ഹോട്ടലിൽ എഴുപതു മുറി ആറു മാസത്തേക്കു വാടകയ്ക്കുടുത്തു. ഈ മുറികളിൽ, ദിവസേന 1200 ഡോളർ വാടകയുള്ള 'പ്രസിഡൻഷ്യൽ സ്യൂട്ടും' അതിലും ചെലവേറിയ പെൻ് ഹൗസും (മുഖ്യകെട്ടിടത്തോടുചേർന്ന ഒരു ചെറുകെട്ടിടം)ഉൾപ്പെടും. മിറാഡർ ഹോട്ടലിൽ ആകെയുള്ള 340 മുറികളും അവർ എടുത്തു. ഇന്ത്യ യൂണിവേഴ്സിറ്റിയിൽ തങ്ങളുടെ പരിപാടി നടപ്പാക്കാൻ പത്തുലക്ഷം ഡോളർ കൊടുക്കാമെന്നു് അവർ ഏറ്റു.

'കൂട്ടമായി അതീന്ദ്രിയധ്യാനം നടത്തിയാൽ ബിസിനസ്കഴിവു് മെച്ചപ്പെടും, രാഷ്ട്രീയകുഴപ്പങ്ങൾ തീരും, മനുഷ്യരെ വാർധക്യംപോലും ബാധിക്കാതാവും എന്നൊക്കെയാണു് അവകാശവാദങ്ങൾ. ധ്യാനംകൊണ്ടു് രാജ്യത്തിനു ചുറ്റും അദൃശ്യകവചങ്ങളുയർത്തി കൊടുക്കാറുകളും പ്രകൃ

തിക്ഷോഭങ്ങളും തടയാമെന്നുവരെ അവർ പരസ്യപ്പെടുത്തി. ഏഴായിരം മഹർഷിശിഷ്യർ ദിവസേന ഒരിടത്തു കൂടിയിരുന്നു മന്ത്രം ചൊല്ലിയാൽ ലോകത്തിൽ കഴപ്പങ്ങളും വിദ്വേഷങ്ങളും ഇല്ലാതാവുമത്രേ!

‘ധ്യാനയോഗക്കാർ വന്നതിനുശേഷം മനിലയിൽ അക്രമപരങ്ങളായ പ്രതിഷേധങ്ങൾ ഇരമ്പുകയാണ്. ഫിലിപ്പൈൻസിന്റെ നടുവിലുള്ള മായോൻ അഗ്നിപർവതം അപ്രതീക്ഷിതമായി പൊട്ടിയൊലിച്ചിരിക്കുന്നു; ശക്തിയേറിയ രണ്ട് ഭൂകമ്പങ്ങൾ രാജ്യത്തെ വിറകൊള്ളിച്ചിരിക്കുന്നു; ഹോട്ടൽത്തീപിടിത്തങ്ങളുടെ ഒരു പരമ്പരയിൽ പലതും മരിച്ചിരിക്കുന്നു; പരക്കപററിയവരിൽ മഹർഷിയുടെ ചില ശിഷ്യരുമുണ്ട്. ദശാബ്ദങ്ങൾക്കിടയിൽ ഉണ്ടായവയിൽ ഏറ്റവും വമ്പിച്ച ചുഴലിക്കൊടുങ്കാറ്റുകൾ അടിച്ചു രണ്ടായിരത്തോളം ഫിലിപ്പൈൻകാർക്ക് ജീവാപായം നേരിട്ടു. അഞ്ചുലക്ഷത്തോളം ആളുകൾക്ക് വീടുകളില്ലാതായി.’

മഹർഷിയുടെ പരസ്യങ്ങൾ കണ്ടിരുന്നെങ്കിൽ, യോഗദർശനത്തിന്റെ ഉപജ്ഞാതാവായ പതഞ്ജലിമുനി എന്തു പറയുമായിരുന്നു?

23 നവംബർ, 1984

29. ഇന്ത്യയിൽ സയൻസ്

ലോകപ്രസിദ്ധി നേടിയിട്ടുള്ള ഒരു സയൻസ് ആനുകാലികം ആണ് ‘നേച്ചർ’. ഈ ബ്രിട്ടീഷ് പ്രസിദ്ധീകരണത്തിന്റെ 1984 ഏപ്രിൽ 12-ലെ ലക്കം, ഇന്ത്യയിൽ സയൻസിന്റെ ഇന്നത്തെ നിലയെപ്പറ്റി പഠിച്ചു വിലയിരുത്തുന്നതിനായി ഇരുപതു പേജുകൾ നീക്കിവെച്ചിരിക്കുന്നു.

സയൻസിലും വിദ്യാഭ്യാസത്തിലും പുരോഗതിയിലും താല്പര്യമുള്ള എല്ലാ ഭാരതീയരുടെയും ഗൗരവമായ പഠനം അർഹിക്കുന്നുണ്ട് ഈ വിലയിരുത്തൽ. അന്യർ നമ്മെ എങ്ങനെ കാണുന്നു എന്നു മനസ്സിലാക്കുന്നതു്, കോട്ടങ്ങൾ കണ്ടറിഞ്ഞു തിരുത്താനും നേട്ടങ്ങളെ ശക്തിപ്പെടുത്താനും നമ്മെ സഹായിക്കുമല്ലോ.

ദരിദ്രരാജ്യങ്ങൾക്കിടയിൽ സയൻസ് വളരാനും വിജയിക്കാനും ഏറ്റവുമധികം സാധ്യതയുള്ള രാജ്യം ഇന്ത്യയാണെന്നു് ‘നേച്ചർ’ ആമുഖമായി പ്രസ്താവിക്കുന്നു. ഗണ്യമായ പ്രകൃതിവിഭവങ്ങൾ ഇന്ത്യയിലുണ്ട്. പക്ഷേ, പ്രകൃതിവിഭവങ്ങളേക്കാൾ പ്രധാനമാണ് ഇന്ത്യയിലെ മനുഷ്യ വിഭവം.

ഏഴുപത്തഞ്ചു കോടിയോളം ജനങ്ങൾ ഇപ്പോൾ ഇന്ത്യയിലുണ്ട്. ആണ്ടിൽ രണ്ടുരശതമാനം (അതായതു് ഒരു കോടി എൺപത്തുപന്ത്രലക്ഷം) എന്ന തോതിൽ ഇവിടെ ജനങ്ങൾ വർദ്ധിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ജനങ്ങളിൽ മൂന്നിലൊരു ഭാഗം നിരക്ഷരരാണെന്നാണ് ഔദ്യോഗികകണക്ക്. യഥാർത്ഥത്തിൽ മൂന്നിൽ രണ്ടുഭാഗവും നിരക്ഷരരാണ്. ഏഴുലക്ഷം ഗ്രാമങ്ങളിൽ പാർക്കുന്ന ഭൂരിപക്ഷം ജനങ്ങൾക്കും കാശിനു് യാതൊരു മാർഗ്ഗവുമില്ല. എന്തെങ്കിലും ഒരു സാധനം വാങ്ങണമെന്നു വിചാരിച്ചാൽ അതിനു കഴിവില്ലാത്തവരാണ് അധികംപേരും.

സാംസ്കാരികവും ഭൂമിശാസ്ത്രപരവുമായ വൈവിധ്യം ഇന്ത്യയുടെ ഒരു പ്രത്യേകതയാണ്. പ്രധാന പ്രാദേശികഭാഷകൾ ഒരു ഡസനിലധികമുണ്ട്. ഹിന്ദിയെ പൊതുഭാഷയാക്കാനുള്ള ശ്രമം പതുക്കെയേ മുന്നേറുന്നുള്ളൂ.